

XAYRIDDIN SULTONNING HIKOYALARIDA PORTRET

Mo'siddinova O'g'ilo'y

FarDU filologiya fakulteti

adabiyotshunoslik kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Xayriddin Sultonning hikoyalarida qahramonlarning ruhiy olamini ochib berish portretning o'ziga xos tarzda beriladi. Portret kitobxon uchun asar qahramonini tushunishni eng zarur omillaridan biri hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda portret haqidagi nazariy qarashlar haqida fikr bildirilgan.*

Аннотация: *В данной статье раскрытие духовного мира героев рассказов Хайриiddина Султана дано уникальным портретным способом. Портрет является одним из важнейших факторов для понимания читателем героя произведения. Кроме того, обсуждаются теоретические взгляды на портрет.*

Annotation: *In this article, revealing the spiritual world of the heroes in the stories of Khayriddin Sultan is given in a unique way of portraiture. The portrait is one of the most important factors for the reader to understand the hero of the work. In addition, theoretical views about the portrait are discussed.*

Kalit so'zlar: *Hikoya, obraz, portret, static portret, dinamik portret, ruhiy olam.*

Ключевые слова: *Рассказ, образ, портрет, статический портрет, динамический портрет, духовный мир.*

Key words: *Story, image, portrait, static portrait, dynamic portrait, spiritual world.*

Portret (fr. peindre - tasvirlamoq) - 1) personajning so'z vositasida tasvirlangan tashqi ko'rinishi (qiyofasi, jussasi, kiyimi, yuz-ko'z ifodalari, tana holati va harakatlari, qiliqlari), o'quvchi tasavvurida jonlanadigan to'laqonli inson obrazini yaratish va uning xarakterini ochish vositalaridan biri. Portret epik asarning kompozitsion unsuri bo'lmish tavsifning bir ko'rinishidir.¹ Badiiy asar qahramonini ko'z oldimizda yorqin gavdalantirishga yordam beradigan tasvir vositalaridan biri ularning portretidir. Portret asar qahramonining tashqi ko'rinishi, kiyimi, harakati, o'zini tutishi, mimikalari va hokozolarining asardagi tasviri hisoblanib, "ijodkor portret yaratishda yuz, ko'z, qosh, lab, burun kabi a'zolari tasvirlash bilan cheklanmay, gavda, qo'l, bosh harakatlari, gapirish ohangi va sur'ati, kulishi, yig'lashi (ushbu holatlardagi mimikasi) kabi inson ruhiyati bilan bog'liq faoliyatlarga ham katta e'tibor qaratadi."²

Adabiy qahramon portretining ikki xil turini uchratishimiz mumkin: qahramonning tashqi qiyofasi va uning ichki dunyosi tasviri. Bu tarzdagi tasniflar, albatta, shartli bo'lib, ikkala holatda ham ijodkor portret orqali personajlarining ruhiyati, xarakteriga kirib borishga intiladi.

Portret yozuvchining inson dunyosini qay darajada chuqur anglashini namoyon etish bilan birga kitobxonning ham inson tabiati to'g'risidagi tasavvurlarini kengaytiradi, asar obrazlarining

¹ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Тошкент: Akademyashr, 2013. – Б.210

² Салаев Ф., Курбониев Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. –185-бет.

dardini tushunishi va his qilishiga turtki beradi. Bundan shuni anglash mumkinki, ijodkorning badiiy mahoratini uning adabiy qahramon portretini tasvirlashiga qarab ham baholasa bo'ladi. Bunday mahoratni Xayriddin Sultonning hikoyalaridagi obrazlar portretida kuzatishimiz mumkin. Yozuvchi bir qator asarlarida turli xil qahramonlar obrazini yaratgan. U yaratgan personajlarning har biri o'ziga xos qiyofasi, ruhiy dunyosi bilan kitobxon ko'z o'ngida aniq gavdalanadi. Adib „Chollar palatasi” hikoyasidagi qahramonlari Islomboy buva va uning xotinini tasvirlar ekan, bunda portretning ekspozitsion turidan foydalanadi, ya'ni qahramon asarda ilk marta ko'rinishi bilanoq uning tashqi ko'rinishini ta'riflaydi: „Eshik oldidagi karavotda oltmish besh yoshlardagi do'ngpeshona, jussasi kichkina, oq-sariq qariya ko'zlari ma'nosiz javdiragancha o'tirardi. Bir burdagina yuzida so'rrayib beso'naqay burni qolgan. Tepasida poyloqchilik qiladigan xotini – chap qoshining ustida no'xatdek xoli bor, qizilmag'iz, sergap ayol birinchi kuniyoq Muhammadni yo'lakda to'xtatib, Islomboy buvasining necha zamonlardan beri «qon bosdi» kasaliga yo'liqqani, uch oydan beri bir qo'l, bir oyog'i ishlamasligi, o'zining sig'inmagan mozoriyu bosh urmagan ostonasi qolmagani, kasal kasal emas, kasal boqqan kasal ekanini aytib nolidi, jindak obidiyda ham qilib oldi....³

Ba'zi o'rinlarda adib personaj portretini o'zi tasvirlamaydi, balki boshqa bir qahramon nutqida, gohida esa, o'y-xayollarida ta'riflaydi. Masalan, Ergash mo'ylovning tashqi qiyofasi boshqa qahramon tilidan keltiriladi: „Deraza tagidagi batareyaga oyog'ini toblayotgan ko'rkam soqolli miqti chol quv ko'zlarini yumib pinakka ketgan edi. Muhammad uning qirra burun, kelishgan chehrasiga, o'ktam qomatiga zimdan qarab qo'ydi. „Yoshligida rosa qizlarni surgan bo'lsa kerak”, degan fikr o'tdi xayolidan.

Burchakda suyagi buzuq, barvasta kishi baquvvat, yo'g'on qo'llarini bosh ostidan o'tkazgan ko'yi karavot bilan bitta bo'lib chalqancha yotar, uncha-muncha oq oralagan mo'ylovi vahimali bir tarzda qulog'iga tomon buralib ketgan, o'siq qoshlari ostidagi qo'ng'irga moyil ko'zlari ola-kula jalanglab turar edi.

Muhammad uni tanidi: soy mahallalik Ergash mo'ylov degan chapanitabiat qari shofyor.”(98-bet).

Xayriddin Sultonning ba'zi personajlari o'zini himoya qilolmaydigan, atrofdagilariga ozor bermaydigan, juda ham xokisor insonlardir. Bu kabi obrazlar yaratish orqali har qanday odam e'tiborga loyiq ekani, asar qahramoni bo'la olishi isbotlanadi. Bu holat Gegelning fikrlariga biroz qarshidek tuyuladi, chunki, Gegelning fikricha, inson o'zida „ko'p xudolilik” g'oyasini mujassam etuvchi murakkab xilqat. Inson qalbi ulkan va hadsiz, haqiqiy inson o'z qalbida juda ko'p „xudolarni” olib yuradi. Shu boisdan xarakter tasviri unga har tomonlama munosabatni hamda insonni „o'zicha tugal subekt” sifatida, ya'ni yaxlit subektivlik sifatida olib qarashni taqozo etadi. Aks holda xarakter bir tomonlama, kuchsiz va ojiz bo'lib qoladi. „Agar xarakter ana shu tugallik va subektivlik bilan tasvirlanmay, birgina ehtiros o'yini bo'lib qolsa, -deb yozgan edi Gegel, -unda o'ziga xos bo'lmagan yoinki tuturiqsiz, kuchsiz va ojiz xarakterlar sifatida aks etadi”⁴. Biroq adibning quyida tahlilga tortilgan asaridagi obraz aniq va ishonarli tarzda

³Хайридин Султон. Уч юз олтмиш тўрт кун. –Тошкент: „O'zbekiston”, 2019. –97-bet. (Bundan keyin ham shu manbadan misollar olinadi va sahifasi ko'chirmadan keyin qavs ichida berib boriladi.)

⁴Гегел. Эстетика. 1-том. –М: Искусство, 1969. 245-бет.

yoritilganligi uchun ham qahramon bo'la oldi. X.Sultonning “Bir oqshom” hikoyasi qahramonining ikkala ko'zi ko'r bo'lib, butun qishloq ahli tanisa ham asli ismini hech kim bilmaydigan, odamlar orqasidan “Ko'r Qori” deyishsa ham, “ko'cha-ko'yda tuproqqa qorishib yuradigan ishtonchan go'daklar orqasidan: “Qoraka, Qoraka, bugun kino qanaqa?” deb masxara qilishsa ham ulardan ranjimay, kulib qo'yaqoladigan beozor odam obrazi tasvirlangan. Qori obrazi orqali yozuvchi insonning tashqi qiyofasidan ko'ra ichki dunyosi tasviriga ko'proq e'tibor qaratib, uning qalbida o'zgacha bir dunyo borligini ko'rsatishga harakat qilagan. Hikoya to'g'risida O'zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad bunday deydi: „G'am-anduhga, hasrat-nadomatlariga to'la bu hikoyani o'qib dil-dilimdan Qori akaga achinib ketdim. Qaysi gunohi uchun odamlarning ta'na-dashnomlariga qolishi kerak? U hech kimning dilini og'ritmagan. Axir, u odamlarga intilyapti. Men ham shular safida bo'lsam, deyapti. Odamlar esa uning ko'ksidan itarishyapti. Abdulla Qahhor „Sinchalak” qissasida xuddi Qori akaga o'xshagan esi kirarli-chiqarli bo'lib qolgan devonani „Odamning chiqindisi bo'lmaydi”, deb, o'ziga mos xizmat topib bergan”.(8-bet)

Xayriddin Sulton kitobxonni obraz mantig'iga yetkazish uchun hikoyaning bir necha o'rinlarida personajlarning psixologik portretini yaratgan. „Psixologik portretida muallif asosiy diqqat-e'tibori qahramon xarakterini ochadigan, o'y-kechinmalarini ifodalaydigan qabariq(noyob) detalga qaratiladi. Obrazni ruhiy va axloqiy-ma'naviy mazmun bilan to'ldiradigan bunday detal portretida o'ziga xoslik kasb etadi. U orqali qahramonning ruhiy belgilari aniq-ravshan ko'rinadi”⁵ Masalan, Qorining portreti quyidagicha tasvirlanadi: “Xullas, past bo'yli, ozg'in yelkalari turtib chiqqan, yuzi irg'ay hassasidek cho'tir bu kishi barchaga barobar beozor ermak — “Qori aka”, vassalom. Ko'z o'rnida — tuksiz qoshlar tagida yiltiraydigan ikkita ko'kimtir soqqa; egnida qishin-yozin qora trinkadan kamzul-shim; oyog'ida ukasi bir zamonda harbiydan kiyib qaytgan qo'pol botinka; labida — ...qo'shiq!”⁶ Bu obrazli tasvir, ayniqsa, “labida qo'shiq” iborasi ko'z o'ngimizda Qorining qiyofasini aniq jonlantiradi. Bir zamonlar qishloq sho'rosining raisi uni idorasiga chaqirib: “Qori, pensadaman, deb uzun kekirib yotavermang, miltiqning o'qidek ovozingiz bor ekan, yurtning xizmatini qilib turing, kam bo'lmaysiz”(151-bet), deganidan buyon hech kim chaqirmasa ham to'ylarga borib qo'shiq aytishi uning juda sodda, omi odam ekanidan dalolat beradi. Qorini to'ylarda ochiq mazax qilishsa ham, «mahalliy xushovoz xonanda», “Yashang, Qori aka, sizdan boshqa hech kim o'lmasin!”, “Og'zini qara, og'zini! Xuddi kolxozning bog'iga o'xshaydi, vah-ha-ha!”, “E, jo'natvor, to'rtta qatlamasini berib!” (154-bet) deya kamsitishsa ham u birovdan ranjimaydi, odamlar orasida bo'lishni xohlaydi.

Qori obrazi bir qarashda bechora, uvolgina odam kishida achinish, rahm-shafqat uyg'otsada, uning o'z ma'naviy boyligi — nozik ko'ngli bor. Shu jihatdan u to'ydagi mast-alast, o'zligini unutgan manqurtsifat yoshlardan ustun turadi. Garchi u ko'r-ojiz bo'lsa ham, qalb ko'zi ochiq, go'zallikni his qila oladi, qadr-qiyamatini biladi. Obraz yaratish, uning xarakter belgilarini tasvirlashda ba'zan yozuvchi qahramonning tashqi qiyofasi, ya'ni portretini chizishdan ham

⁵Бобохонов М. Рухий ҳолат тасвирида қаҳрамон портретининг ўрни// „Ўзбек тили ва адабиёти” . – 2010-йил, 3-сон. –53-бет.

⁶Хайридин Султон. Уч юз олтмиш тўрт кун. –Тошкент: „O'zbekiston”, 2019. 97-бет. . (Bundan keyin ham shu manbadan misollar olinadi va sahifasi ko'chirmadan keyin qavs ichida berib boriladi.)

foydalanadi. Ma'lumki, portret tasviri orqali personajlarning tashqi qiyofasi, hayotiy qarashlari, tabiatiyu odob-axloqi, yoshi va boshqa xususiyatlari ham oydinlashadi. Ammo, adib hech qachon qahramonlari portretini bir boshdan, mukammal tasvirlamaydi. Aksincha, yo'l-yo'lakay matn ichida, o'rni kelganda yo biror vaziyatdagi holatini ifodalay turib qahramon portretini ham uch-to'rt og'iz so'z bilan, ammo aniq chizib ketadi.

Adabiyotshunos A.Sabirdinovning „Oybek she'rlarida portret faqat tasviriylikni ta'minlabgina qolmay, balki obraz xarakterini, ruhiyatini ham yoritadi. Zotan, portret o'z mohiyatiga ko'ra personajning tashqi qiyofasi orqali uning ruhiy dunyosini yoritish yoki, aksincha, ruhiy dunyosi orqali tashqi qiyofasini ham gavdalanitirishdir. Shu ma'noda badiiy portretni she'riyatda obraz yaratishning muhim shartlaridan biri deb hisoblash mumkin”⁷ degan so'zlarini Xayriddin Sulton asarlariga ham tatbiq etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Салаев Ф., Курбониезов Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. –185-бет.
2. Хайридин Султон. Уч юз олтмиш тўрт кун. –Тошкент: „O'zbekiston”, 2019. – 97-бет. (Bundan keyin ham shu manbadan misollar olinadi va sahifasi ko'chirmadan keyin qavs ichida berib boriladi.)
3. Гегел. Эстетика. 1-том. –М: Искусство, 1969. 245-бет.
4. Бобохонов М. Рухий ҳолат тасвирида қаҳрамон портретининг ўрни// „Ўзбек тили ва адабиёти” . – 2010-йил, 3-сон. –53-бет.
5. Хайридин Султон. Уч юз олтмиш тўрт кун. –Тошкент: „O'zbekiston”, 2019. 97-бет. . (Bundan keyin ham shu manbadan misollar olinadi va sahifasi ko'chirmadan keyin qavs ichida berib boriladi.)

Referens:

1. Sayidolimov, J. B. O. G. L. (2023). AGIOGRAFIK OBRAZLARNING MAZMUN-MOHİYATIDAGI EVRILISHLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(3), 1318-1322
2. Jo'rayev, H. A., & qizi Maxamadjonova, S. R. (2022). SHEKSPIR TRAGEDIYALARIDA AFORIZMLAR. INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING, 1(7), 452-454.
3. Jo'rayev, H., & Anvarova, D. (2022). Investitsiya, investitsion muhit, jozibadorlik, investorlar huquqi, Investitsiya kodeksi, investitsion ombdusman, moliyalashtirish manbalari, to 'g 'ridan-to 'g 'ri investitsiyalar, mahalliy investitsiya. RESEARCH AND EDUCATION, 1(2), 329-332.
4. Sabirdinov, A. . (2021). ASKAR KASIMOV IN THE UZBEK POETRY OF THE XX CENTURY THE ROLE AND IMPORTANCE OF CREATION.
5. Odiljon o'g'li, U. D. (2023). ADABIY ASAR QAHRAMONI TALQINIDAGI O 'ZIGA XOSLIKLAR. IQRO JURNALI, 2(2), 777-785.

⁷ Сабирдинов А. Ойбек шеърлятида сўз ва образ. –Тошкент: „Akademnashr”, 2010. –8-бет